

**Спеціалізований вченій раді Д 41.086.03
у Національному університеті
«Одеська юридична академія»**

65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію Торбаса Олександра
Олександровича «Розсуд у кримінальному процесі України», подану на
здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю
12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза;
оперативно-розшукова діяльність**

Актуальність теми дослідження. Галузь кримінального процесуального права завжди була однією з найбільш динамічних галузей права України з точки зору перманентного внесення змін та доповнень до чинного законодавства. Така ситуація в першу чергу пояснюється підвищенням інтересом суспільства та держави до кримінальної процесуальної політики. Законодавець, розуміючи її значимість, а також враховуючи низку соціальних, економічних, політичних та інших факторів, зобов'язаний постійно оновлювати окремі положення КПК України. Поряд із цим слід констатувати, що постійний процес реформування правової системи, кримінального процесуального законодавства також має низку негативних факторів, які ускладнюють процес правозастосування. При цьому очевидним є те, що законодавець не може спрогнозувати одразу всі можливі ситуації, які виникатимуть на практиці, та, відповідно, встановити на законодавчому рівні всі можливі моделі поведінки уповноважених учасників кримінального провадження.

Таке твердження є справедливим щодо будь-якої іншої галузі права, адже норма права – це не покрокова інструкція, а лише правило поведінки, яке встановлює необхідні ліміти дозволеного. Водночас специфіка правового регулювання також накладає свій відбиток і встановлює такі ліміти правомірної поведінки. Якщо в цивільному або господарському праві достатньо надати лише описання порядку дій учасників відповідних

правовідносин, галузі кримінального та кримінального процесуального права потребують значно більшої деталізації. Пояснюється це в першу чергу способами правового регулювання та можливістю обмежити найбільш важливі права та законні інтереси людини і громадянина під час здійснення досудового розслідування, судового провадження, провадження з перегляду судових рішень. Чітке та неухильне дотримання кримінальної процесуальної форми є однією з головних гарантій того, що жоден учасник кримінальних процесуальних відносин не буде підданий необґрунтованому процесуальному примусу. Таким чином, саме в процесі правового регулювання галузі кримінального процесуального права законодавець стикається з необхідністю в рівній мірі нормативно закріпити всі можливі процедури, при цьому залишаючи за уповноваженими суб'єктами право корегувати власну поведінку відповідно до особливостей кожного кримінального провадження та фактичних обставин. Саме задля гарантування виконання цих двох завдань законодавець і передбачив можливість застосування розсуду уповноваженими учасниками кримінального провадження.

Проблематика оцінки та аналізу розсуду не є новою для науки кримінального процесу. Однак дане питання стало набагато більш актуальним у зв'язку з прийняттям нового КПК України у 2012 році, в якому законодавець ввів несподівано багато оціночних понять, таких як «негайно», «невідкладно», «за першої можливості» тощо. Також у новому кримінальному процесуальному законодавстві було розширено перелік процесуальних способів застосування розсуду уповноваженими на те суб'єктами кримінальних процесуальних відносин, дозволяючи адаптувати вимоги законодавця до конкретних процесуальних потреб. Водночас гнучкість у способах реалізації розсуду в кримінальному процесі одночасно є головним джерелом можливого зловживання правами уповноваженими суб'єктами, які, маскуючи власні неправомірні дії під способи реалізації розсуду, можуть завдавати шкоду правам, свободам та законним інтересам учасників кримінального провадження. У зв'язку з цим і виникає потреба у більш

детальному аналізу даного правового явища, який дозволить встановити правомірні межі реалізації розсуду під час досудового розслідування, судового розгляду та вирішення кримінальних правопорушень.

Актуальність дисертаційного дослідження також підтверджується і виконанням його в межах плану науково-дослідної роботи кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності Національного університету «Одеська юридична академія» «Динаміка кримінального процесуального законодавства України: досвід та перспективи» на 2016–2020 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016–2020 роки (державний реєстраційний номер 0116U001842).

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, що містяться в дисертації. Метою дисертації автором визначено формування концепції розсуду в кримінальному процесі як єдиної правової категорії шляхом аналізу способів його реалізації в процесі здійснення кримінальної процесуальної діяльності, а також внесення пропозицій про вдосконалення КПК України в частині реалізації розсуду та правозастосовної практики в цій сфері (с. 7). Для досягнення зазначеної мети було виокремлено достатньо велику кількість завдань (тринадцять), а саме: визначити поняття, ознаки та види розсуду в кримінальному процесі; з'ясувати сутність меж розсуду та їх співвідношення з детермінантами розсуду в кримінальному процесі; встановити сутність та характерні особливості суддівського розсуду; охарактеризувати процес застосування розсуду слідчим суддею під час досудового розслідування; визначити особливості реалізації розсуду судом під час розгляду кримінального провадження в судах першої, апеляційної та касаційної інстанцій; розкрити зміст та характерні ознаки розсуду, що реалізується прокурором у кримінальному провадженні; встановити особливості реалізації розсуду прокурором під час досудового розслідування; охарактеризувати процес реалізації розсуду прокурором на судових стадіях

кримінального провадження; визначити сутність та ознаки розсуду слідчого та дізнавача; розкрити характерні особливості застосування розсуду слідчим та дізнавачем під час розслідування кримінальних правопорушень; розглянути процес реалізації розсуду керівниками органу дізнання та досудового розслідування; визначити порядок застосування розсуду співробітниками оперативних підрозділів та представниками персоналу органу пробації; сформулювати теоретично обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства в частині реалізації розсуду уповноваженими суб'єктами кримінального провадження (с. 7–8).

Ретельний аналіз тексту дисертації, усвідомлення підходів автора, методології, яка ним застосовувалася, висновків до роботи дає підстави стверджувати, що автором вирішені наведені вище завдання та досягнута мета дослідження, а саме було сформовано *концепцію розсуду в кримінальному процесі* як єдину правову категорію шляхом аналізу способів його реалізації в процесі здійснення кримінальної процесуальної діяльності.

Наведені у дисертації наукові положення, сформульовані висновки є у цілому переконливими та обґрунтованими, автором для обґрунтування своїх висновків та пропозицій використано 374 джерела, серед яких нормативно-правові акти різних держав, судові рішення, інформаційні листи, практика ЄСПЛ. Дисертаційне дослідження ґрунтується на солідній теоретичній базі, яка складається з дисертацій та авторефератів дисертацій, монографій, статей та тез доповідей, що свідчить про глибину авторського підходу до проведення наукового дослідження.

Відмітити варто також значну емпіричну базу, яка, крім рішень Європейського суду з прав людини, рішень Конституційного Суду України, постанов Верховного Суду тощо, також включає статистичний аналіз 239 ухвал слідчих суддів щодо обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою із обранням застави як альтернативного запобіжного заходу, за допомогою якого було доведено неможливість прогнозування розміру застав,

які обираються слідчими суддями, окрім як відповідно до розміру майнової шкоди, у спричиненні якої підозрюється особа.

Отримання нових наукових результатів не було б можливим, якщо б автор не використав належний методологічний інструментарій. Наведені та використані методи дослідження, серед яких діалектичний, системний методи та метод системно-структурного аналізу, статистичний, формально-юридичний, порівняльно-правовий методи, метод історизму та логіко-нормативний метод, дали змогу поглибити понятійний апарат, з'ясувати сутність та ознаки розсуду в кримінальному процесі, відмежувати його від суміжних категорій, дослідити систему детермінантів розсуду та визначити особливості реалізації розсуду уповноваженими суб'єктами кримінальних процесуальних відносин, обґрунтувати теоретичні положення роботи даними судової статистики та дослідженням емпіричної бази, сформулювати доповнення до чинного кримінального процесуального законодавства тощо, що свідчить про належну методологічну базу та вміле її використання автором.

Наукова новизна одержаних результатів у цілому характеризується тим, що автором вперше у вітчизняній науці кримінального процесуального права було проведено спеціальне комплексне дослідження реалізації розсуду в кримінальному процесі України відповідно до положень КПК України 2012 року. У дисертації сформульовано та обґрунтовано низку нових положень і висновків, які мають важливе значення для теорії кримінального процесу і правозастосовної практики. До них слід віднести такі:

– автором здійснено класифікацію суддівського розсуду під час судового розгляду за функціональною спрямованістю на: 1) суддівський розсуд, що стосується порядку дослідження доказів (призначення проведення експертиз, визначення обсягу доказів для дослідження, участь у допиті обвинуваченого, потерпілого, свідків тощо); 2) суддівський розсуд, що стосується порядку реалізації судового слідства (застосування заходів забезпечення кримінального провадження, доручення проведення слідчих (розшукових) дій, призначення допиту обвинуваченого в режимі відеоконференції тощо); 3) суддівський

розсуд, що стосується забезпечення руху кримінального провадження (обмеження тривалості проголошення обвинувального акта, прийняття рішення про розгляд цивільного позову без цивільного позивача, прийняття рішення про зупинення судового провадження тощо); 4) суддівський розсуд, що стосується забезпечення здійснення судового розгляду (прийняття рішення про залучення запасного судді, визначення кількості присутніх в залі судового засідання тощо) (с. 10, 198–201);

– обґрунтовано виділення динамічного та статичного суддівського розсуду, де динамічний розсуд нерозривно пов'язаний із провадженням, у рамках якого він здійснювався, в той час як статичний суддівський розсуд існує щодо інших проваджень, в яких такий розсуд може бути застосований, але існує незалежно від такої невизначеної кількості проваджень (с. 11, 124);

– запропоновано порядок дій суду для встановлення відсутності фактичних підстав для визнання винуватості при затвердженні угоди про примирення чи про визнання винуватості з урахуванням обмежених можливостей для дослідження доказів під час підготовчого судового провадження: 1) ознайомитися з текстом угоди та обвинувального акта (суд, оцінюючи кримінальне правопорушення, може спрогнозувати на прикладі аналогічних злочинів, які обставини мали бути встановлені та зазначені в обвинувальному акті); 2) виявити суперечності між угодою та обвинувальним актом; 3) встановити здатність обвинуваченого повідомити деталі кримінального правопорушення; 4) встановити правильність кваліфікації кримінального правопорушення (с. 11, 184–187);

– з'ясовано силу зв'язку між розміром застави, яку встановлюють слідчі судді як альтернативний запобіжний захід, та розміром майнової шкоди, яку, на думку сторони обвинувачення, завдав підозрюваний, в результаті чого було встановлено, що слідчі судді значно більше враховують розмір майнової шкоди зі збільшенням тяжкості кримінального правопорушення, в якому підозрюється особа. При цьому слідчі судді в процесі визначення розміру

застави фактично ігнорують обставини, які зазначені в ст. 178 КПК України (с. 11, 162);

– запропоновано розглядати істотну зміну обвинувачення в суді як зміну, що тягне за собою перекваліфікацію кримінального правопорушення на правопорушення з іншого розділу Особливої частини закону України про кримінальну відповідальність щодо первинного кримінального правопорушення (с. 11, 271);

– встановлено сутність двостороннього зв'язку між розсудом та процесуальною самостійністю слідчого та дізнавача, за якого розсуд має розглядатися як один із способів реалізації процесуальної самостійності, при цьому обсяг розсуду слідчого та дізнавача формує обсяг їх процесуальної самостійності, адже чим більше повноважень, за яких слідчий або дізнавач можуть застосовувати розсуд, тим ширшою є процесуальна самостійність таких суб'єктів (с. 11, 293–294).

Крім тих положень, які характеризуються науковою новизною на рівні *«здійснено вперше»*, у дисертації також удосконалено низку наукових положень, які мають значення для науки кримінального процесу. До них можна віднести такі: визначення поняття розсуду в кримінальному процесі в частині об'єднання таких ознак розсуду, як законність, відносна свобода, прийняття обов'язкових для виконання юридично значущих рішень, інтелектуально-вольовий характер, відповідність вимогам кримінального процесуального законодавства та врахування особливостей кожного конкретного кримінального провадження, а також із урахуванням детермінантів, які впливають на розсуд кожного уповноваженого суб'єкта кримінальних процесуальних відносин: засади кримінального процесу, професійний досвід правозастосувача, судова та слідча практика, моральні та етичні характеристики суб'єкта правозастосування (с. 13, 55); перелік ознак, які притаманні лише суддівському розсуду, з обґрунтуванням доцільності включення до зазначеного переліку таких ознак, як суб'єкт застосування та юридичне значення такого розсуду; визначення меж розсуду в частині

встановлення чіткого зв'язку між межами розсуду та нормами права, якими визначаються відповідні межі (с. 13, 71); тлумачення заяви та повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення в частині уточнення можливості зробити зі змісту заяви або повідомлення про кримінальне правопорушення попередній висновок про наявність події кримінального правопорушення (с. 13, 315); визначення ефективності досудового розслідування, яке можна оцінити як ознаку досудового розслідування, що характеризується можливістю досягнути завдань, передбачених ст. 2 КПК України, в частині прив'язки ефективності досудового розслідування до кількості проведених процесуальних дій та оперативності прийняття проміжних і кінцевих рішень (с. 13, 375–376).

Також у дисертації дістали подальшого розвитку: класифікація розсуду в кримінальному процесі України в частині здійснення її за такими критеріями: прогнозованість, ступінь свободи при застосуванні розсуду та суб'єкти, які можуть такий розсуд застосовувати (с. 13, 63–67); наукове положення про співвідношення меж та детермінантів розсуду. Доведено, що межі розсуду є незмінними, адже вони визначають обсяг повноважень та встановлюються конкретними нормами кримінального процесуального права. При цьому на способи реалізації та результати розсуду впливають детермінанти, які можна поділити на дві групи: об'єктивні (принципи права, нормативно-правові акти, правозастосовна практика) та суб'єктивні (особистісні якості та професійний досвід правозастосувача) (с. 14, 89–80); оцінка ймовірності впровадження та застосування інструментів для оцінки ризиків як одного з можливих способів забезпечення прогнозованості судових рішень у кримінальному процесі України, особливо в частині визначення розміру застави. Зроблено висновок, що такі інструменти можуть бути ефективними в Україні за умови визначення оптимального методу їх формування: шляхом аналізу великого масиву судових рішень або розробки абсолютно нової «ідеальної» системи обрахунку ризиків (с. 14, 170–177); теоретичне обґрунтування розмежування таких форм впливу прокурора на досудове розслідування, як доручення та вказівка. Доведено, що

доручення надається прокурором тоді, коли слідчим чи дізнавачем ще не були здійснені необхідні процесуальні дії, в ході проведення яких можуть бути отримані докази, що мають значення для кримінального провадження. Вказівка ж надається прокурором як форма оперативного впливу на хід досудового розслідування з боку процесуального керівника у випадку необхідності усунення недоліків попередніх процесуальних дій (с. 14, 229–232); перелік критеріїв, які має оцінити прокурор для встановлення розумності строку досудового розслідування з точки зору категорії «способи здійснення повноважень на стадії досудового розслідування». Запропоновано цей перелік доповнити такими критеріями: 1) строк реалізації повноважень; 2) невчинення дій, які забезпечують подальший рух кримінального провадження; 3) непроведення процесуальних дій у випадку заявлення клопотання учасниками кримінального провадження; 4) обґрунтованість зупинення досудового розслідування (с. 14, 251–254); наукове положення про форми зміни обсягу обвинувачення. Доведено доцільність виокремлення таких форм: зміна фактичних обставин кримінального правопорушення; встановлення або спростування обставин, які обтяжують чи пом'якшують покарання; встановлення додаткових потерпілих; зміна розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (с. 15, 274).

Дисертаційне дослідження містить і інші положення та висновки, які є внеском у кримінальну процесуальну доктрину та мають значення для удосконалення норм КПК України, їх правильного тлумачення та спрямування правозастосовної практики.

Оцінка змісту дисертації та її оформлення. Дисертаційне дослідження характеризується продуманим планом та змістом, науково коректними та вичерпними висновками.

Перший розділ «Розсуд як інститут кримінального процесу» складається з двох підрозділів, в яких визначаються поняття, характерні ознаки та види розсуду в кримінальному провадженні, межі та детермінанти застосування розсуду в кримінальному процесі України.

У підрозділі 1.1 автор підкреслює, що поняття «розсуд» та «розсуд у праві» – це поняття нетотожні. На думку автора, можливість застосування розсуду як елемента аналітичного процесу ще не вказує на належність будь-якого суб'єкта з аналітичними можливостями до суб'єкта застосування розсуду в праві. Розсуд у праві нерозривно пов'язаний саме з можливістю прийняття рішень, виконання яких є обов'язковим для інших суб'єктів таких правовідносин. У процесі застосування розсуду уповноважений суб'єкт обирає одну з декількох законних альтернатив застосування певної правової норми, яка стає обов'язковою для інших учасників правовідносин. Таким чином, відповідний суб'єкт «легалізує» власний розсуд для інших. Відповідно всі інші неуповноважені учасники таких правовідносин вільні лише у виборі власних прав, у процесі чого і застосовується розсуд. Тому важливим є розмежування сутності розсуду як способу прийняття рішення та окремо як результату такої діяльності, що і має розглядатися як розсуд у праві. Тому автор слушно зазначає, що розсудом у праві наділені лише уповноважені на те суб'єкти, а інші учасники правовідносин застосовують розсуд лише як метод прийняття власних рішень щодо обсягу прав, який ними буде використаний у відповідних правовідносинах.

Проводячи на с. 63 класифікацію розсуду залежно від ступеня свободи у його застосуванні, автор слушно вказує на існування одразу двох видів альтернативного розсуду: активний та обмежений альтернативний розсуд. На думку автора, активний альтернативний розсуд застосовується тоді, коли уповноважені суб'єкти приймають рішення про вчинення або невчинення певних процесуальних дій, прийняття або неприйняття процесуальних рішень тощо. Такий підвид об'єднує в собі всі випадки, за яких слідчий, дізнавач або прокурор приймають рішення про проведення окремих слідчих чи негласних слідчих (розшукових) дій, про повідомлення про підозру, про відкриття матеріалів досудового розслідування, а слідчий суддя чи суд приймають рішення про обрання заходів до порушників порядку судового засідання тощо. При цьому в процесі правозастосування один розсуд може замінювати собою

інший. На противагу активному, обмежений альтернативний розсуд настає після того, як уповноважений суб'єкт прийняв рішення вступити у кримінальні процесуальні відносини шляхом вчинення певних дій чи прийняття певних рішень, тобто після активного альтернативного розсуду. У випадку обмеженого альтернативного розсуду слідчому, дізнавачу, прокурору, слідчому судді, суду надається можливість обрати одне із чітко встановлених (і таким чином обмежених) законодавцем рішень.

У підрозділі 1.2 автор визначає межі розсуду як обмеження повноважень суб'єктів кримінального процесу із застосуванням розсуду, при порушенні яких не виконуються основні завдання розсуду, а сам розсуд може бути визнано незаконним (с. 77). При цьому в дисертації підкреслюється неможливість проведення будь-якої класифікації меж розсуду. Відповідно до позиції автора розсуд у кримінальному процесі – це сукупність певних повноважень владних суб'єктів кримінального процесу. Відповідно межі розсуду визначаються як обмеження таких повноважень. У будь-якому випадку повноваження встановлюються нормативно-правовими актами, адже владні учасники правовідносин мають абсолютну зв'язаність із правом, тобто можуть робити тільки те, що прямо передбачено законом. Відповідно суть розсуду полягає в наданні можливості реалізувати ті повноваження, які вже передбачені нормативно-правовими актами. Це стосується навіть тих випадків, коли розсуд застосовується для подолання прогалин у праві, адже навіть у таких ситуаціях уповноважені суб'єкти продовжують діяти у межах власної компетенції, приймаючи рішення, які вони уповноважені приймати, або вчиняючи дії, які вони можуть вчиняти. Відповідно межі розсуду – це лише штучні обмеження, які встановлюють ліміти реалізації владних повноважень відповідними суб'єктами. Такі ліміти можуть мати правову природу (коли межі розсуду визначаються в нормативно-правових актах), морально-етичну природу, впливати з факторів доцільності, ефективності, справедливості тощо. Проте ці обставини лише впливають на межі розсуду, але самими межами не є.

Другий розділ «Особливості реалізації суддівського розсуду»

присвячено аналізу характерних особливостей та порядку реалізації розсуду слідчими суддями та судом у кримінальному процесі України.

На с. 122 дисертації автор вказує на неможливість прийняття позиції низки науковців, які вказують, що суддівський розсуд має оцінюватись лише в процесі прийняття остаточного рішення у справі. Розсуд у кримінальному процесі має розумітись як повноваження у прийнятті юридично значущого рішення з декількох альтернатив, які були запропоновані законодавцем. Тобто підкреслюється, що уповноважені суб'єкти кримінального процесу застосовують розсуд не лише для вирішення всього провадження по суті, а і при прийнятті проміжних процесуальних рішень, які стосуються будь-яких аспектів здійснення кримінального провадження за умови, що законодавець надає можливість обирати одну з декількох альтернатив.

На с. 124 автор, аналізуючи ознаки суддівського розсуду, зазначає, що суддівський розсуд, як і будь-який інший розсуд у кримінальному процесі, в першу чергу направлений на вирішення конкретного питання в окремому кримінальному провадженні. Тобто судді беруть активну участь у застосуванні розсуду, адже вони оцінюють обставини провадження, досліджують правові норми та виносять відповідне рішення. В такому випадку, на думку автора, можна вести мову про динамічний судовий розсуд, на який впливають конкретні обставини, що досліджуються суддями. Крім того, завжди існує ймовірність того, що в подальшому судове рішення буде скасоване, що, відповідно, скасує і результати суддівського розсуду. Таким чином, у конкретному кримінальному провадженні розсуд може змінюватись залежно від повторного дослідження обставин, що також вказує на динамічну природу суддівського розсуду.

Проте на відміну від рішень слідчого чи прокурора судові рішення можуть використовуватися не лише в даному кримінальному провадженні, а і в інших провадженнях. Мова йде, наприклад, про судову преюдицію або про формування правових позицій Верховним Судом. Відмінність, на думку

автора, в даному випадку полягає в тому, що ще до винесення рішення та формування правової позиції ВС розуміє, що в подальшому така правова позиція може та буде використана не лише судами, а і будь-якими іншими учасниками кримінального провадження при вирішенні інших кримінальних проваджень. У випадку ж судової преюдиції суд розуміє, що в подальшому його рішення може бути використане, наприклад, для встановлення допустимості вже досліджених доказів. Таким чином, автор констатує можливість подальшого використання судових рішень взагалі та конкретних висновків, які були зроблені із застосуванням розсуду, зокрема. В даному випадку йдеться про існування статичного судового розсуду, який був зроблений на підставі обставин, недотичних до інших кримінальних проваджень, а тому він вже не може динамічно змінюватись. Крім того, такий розсуд не може бути скасований судом вищої інстанції, тобто він вже є сталим по відношенню до всього кримінального процесу.

У підрозділі 2.2 автором було зазначено, що найчастіше слідчі судді при обранні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою зі встановленням застави як альтернативного запобіжного заходу враховують такі обставини: чи переховувався підозрюваний від слідства, чи допомагає він досудовому розслідуванню, чи має він судимості, чи веде він асоціальний спосіб життя, чи є у нього міцні соціальні зв'язки, чи є у нього робота та житло, чи є у нього особи на утриманні, його стан здоров'я та характеристику з місця роботи або проживання (с. 155). При цьому автор за допомогою статистичного аналізу довів, що слідчі судді не в однаковій мірі враховують дані обставини, і окремі фактори (такі як факт переховування або наявні судимості) враховуються значно частіше, ніж, наприклад, спосіб життя чи характеристика з місця роботи або проживання (с. 157). Також автор зазначає, що судді при визначенні розміру застави фактично не враховують майновий стан підозрюваного, хоча КПК України зобов'язує їх це робити. Очевидно, що це може пояснюватися складністю оцінки такої обставини. Далеко не всі громадяни України свої заощадження зберігають у банках, тому доступ до банківських рахунків для

встановлення матеріального стану в даному випадку не матиме реальних результатів. У даному випадку оцінити матеріальне становище підозрюваного можна лише за фактом наявності роботи, однак цей показник лише вказує на факт існування постійного доходу, але не на обсяги такого доходу. Як узагальнюючий висновок автор зазначає, що при визначенні розміру застави слідчі судді враховують розмір майнової шкоди (хоча КПК України це не передбачено) та не враховують обставини, які вони зобов'язані враховувати відповідно до ст. 178 КПК України. Тобто на даний момент у кримінальному процесі України досить складно спрогнозувати, який саме розмір застави буде обраний до особи, адже рішення про обрання застави не піддається логічному прогнозуванню з урахуванням передбачених КПК України факторів (с. 168).

Аналізуючи можливість запровадження чітких моделей визначення застави в кримінальному процесі, автор слушно зазначає, що на даний момент в Україні існує досить серйозна проблема – неоднорідність судової практики, що було яскраво продемонстровано даним дослідженням. Слідчі судді користуються різними правилами визначення розміру застави, які неможливо пояснити та спрогнозувати. Така непрогнозованість судових рішень може бути причиною зниження довіри до всієї судової системи. Тому при оцінці можливості розробки та запровадження моделей для визначення розміру застави в процес прийняття суддями (або іншими уповноваженими суб'єктами) процесуальних рішень в першу чергу необхідно встановити, що на даному етапі розвитку українського правосуддя важливіше – реалізувати індивідуальний підхід при прийнятті процесуальних рішень чи забезпечити прогнозованість результатів суддівської дискреції. Автор стверджує, що відповідь на дане питання, яка має бути зроблена в першу чергу суспільством, дозволить вирішити проблематику застосування чітких моделей у процесі реалізації розсуду.

У підрозділі 2.3 на с. 197 автор слушно пропонує задля усунення суперечностей у процесі тлумачення та застосування норм КПК України, а також з метою недопущення передачі слідчим суддям неприцільних їм

функцій внести зміни до кримінального процесуального законодавства та ч. 2 ст. 89 КПК України викласти в такій редакції: «У разі встановлення очевидної недопустимості доказу під час судового засідання слідчий суддя, суд визнає цей доказ недопустимим, що тягне за собою неможливість дослідження такого доказу або припинення його дослідження в судовому засіданні, якщо таке дослідження було розпочате». В такому випадку чітко визначено, що слідчі судді мають право визнавати докази недопустимими у випадку очевидних порушень вимог законодавства. На користь такої позиції також свідчить той факт, що визнання доказів очевидно недопустимими з підстав істотного порушення вимог кримінального процесуального законодавства буде підставою для припинення незаконних процедур відносно учасників кримінального провадження та забезпечення можливості відшкодування ними шкоди у випадку вчинення незаконних дій з боку правоохоронних органів, що по суті є одним із ключових завдань слідчих суддів у процесі здійснення судового контролю на стадії досудового розслідування. Водночас автор зауважує, що рішення слідчого судді не може бути остаточним щодо визнання доказів недопустимими, адже в такому випадку буде істотно порушено принцип змагальності. Крім того, в деяких випадках визнання лише одного доказу недопустимим може тягнути за собою закриття всього кримінального провадження. Очевидно, що має бути додатковий контроль за діяльністю слідчих суддів у випадку прийняття таких рішень. Для цього автором пропонується розширити перелік ухвал слідчих суддів, які підлягають апеляційному оскарженню, шляхом доповнення ч. 1 ст. 309 КПК України п. 14 такого змісту: «визнання доказів недопустимими в порядку ч. 2 ст. 89 цього Кодексу».

Розділ 3 «Особливості реалізації розсуду прокурора» присвячений аналізу сутності розсуду, який реалізується прокурором у процесі здійснення ним кримінальної процесуальної діяльності, а також повноважень прокурора під час досудового розслідування та судового розгляду при реалізації ним розсуду.

У підрозділі 3.1 автор визначає як окрему ознаку прокурорського розсуду існування відомчого контролю за його діяльністю, що може відображатися на рішеннях, які будуть прийняті прокурором у кримінальному провадженні. Суд є незалежним у своїй діяльності, що гарантується низкою правових положень. Відповідно суд не звітує перед жодним іншим органом чи посадовою особою за рішення, які ним були прийняті (за винятком випадків прийняття завідомо неправосудних рішень), а тому в своєму розсуді суддя в першу чергу орієнтується на нормативно-правові акти та особистісні якості. Прокурор також є незалежним у своїй діяльності, що передбачено та гарантується нормами кримінального процесуального законодавства. Однак в структурі органів прокуратури, на відміну від суду, існує чітка ієрархія, яка прямо чи опосередковано впливає на рішення, які приймає прокурор в конкретному кримінальному провадженні із застосуванням розсуду. При цьому автор наголошує, що такий порядок діяльності та контролю не вважається порушенням процесуальної самостійності прокурора та не повинен розглядатися як хибна практика, адже діяльність прокурорів вибудована відповідно до суворої ієрархічної структури. В цьому виявляється не слабкість прокуратури, а лише її особливість, яку потрібно враховувати при дослідженні особливостей застосування розсуду прокурором у кримінальному процесі (с. 223).

На с. 235 дисертації автор досліджує обсяг повноважень прокурора під час участі у процесуальних діях відповідно до ст. 36 КПК України. Дисертант стверджує, що у випадку участі прокурора у слідчих (розшукових) діях вони будуть проводитися слідчим. Прокурор не має права сам здійснювати будь-які дії, адже участь у слідчій дії не передбачає активну поведінку відповідних суб'єктів. Прокурор має право надавати поради та рекомендації слідчому, проте жодним чином не може втручатися в хід проведення дії. Наприклад, якщо прокурор бере участь у проведенні допиту, то він не має права ставити питання особі, що допитується, або складати протокол. Автор робить висновок, що саме така консультативна роль прокурора у відповідних процесуальних

діях і пояснює незначний обсяг слідчих дій, що проводяться за участю прокурора.

На с. 237 дисертант зазначає, що участь прокурора в процесуальних діях або самотійне їх проведення розглядається більше як виняток, ніж стала практика. Прокурор приймає рішення про особисте проведення слідчих (розшукових) дій тільки у випадках крайньої необхідності, якщо цього вимагають обставини кримінального провадження. Законодавець не уточнює, в яких саме випадках прокурор повинен прийняти таке рішення, проте автор стверджує, що прокурор особисто проводить слідчі (розшукові) дії тільки у випадку їх особливої складності або значимості для відповідного кримінального провадження. Відмінність між участю в даному випадку буде полягати в тому, що одних лише порад буде недостатньо. Крім того, прокурор може також самотійно провести відповідні процесуальні дії і в тому випадку, якщо слідчий не встигатиме їх провести особисто. Наприклад, обставини кримінального правопорушення змушують одночасно провести декілька обшуків (наприклад, у разі, якщо обшуки будуть проведені у різний час, з місць проведення наступних обшуків можуть зникнути докази). В такому випадку слідчий та прокурор можуть поділити між собою такі повноваження та одночасно провести декілька процесуальних дій. У такому випадку більш доцільним буде призначення групи слідчих у кількості, достатній для забезпечення ефективного досудового розслідування. Водночас група слідчих створюється рішенням керівника органу досудового розслідування, а прокурор відповідно до кримінального процесуального законодавства уповноважений лише ініціювати відсторонення слідчого від здійснення досудового розслідування і тільки у випадку неефективності досудового розслідування.

У підрозділі 3.3 автор, аналізуючи сутність істотної зміни обвинувачення, пропонує як основу такої зміни визначати предмет злочинного посягання. Відповідно задля уникнення неправильного формулювання предмета посягання дисертантом рекомендується визначити істотною таку зміну обвинувачення, в результаті якої була змінена кваліфікація

кримінального правопорушення на злочин з іншого розділу Особливої частини КК України, ніж злочин за первинним обвинуваченням. Така позиція виглядає найбільш прийнятною, адже в її основу покладено підстави розмежування злочинів, які запропоновані законодавцем у КК України. Відповідно якщо прокурор у результаті зміни обвинувачення змінює кваліфікацію на злочин за іншим розділом КК України, ніж первісне обвинувачення, то таку зміну обвинувачення можна вважати істотною, адже значення буде мати не оцінка дій особи (які в будь-якому випадку лишаються незмінними), а предмет посягання, оцінений прокурором.

Також, на думку автора, істотна зміна обвинувачення має бути додатково обґрунтована, адже прокурор, приймаючи відповідне рішення, вказує на помилковість первинної оцінки наслідків кримінального правопорушення, які мали бути встановлені на стадії досудового розслідування. Тому задля уникнення приховування під одним обвинуваченням абсолютно іншого автор вважає доцільним надати учасникам кримінального провадження додаткові гарантії щодо захисту власних прав та законних інтересів у кримінальному провадженні та передбачити обов'язок прокурора погодити істотну зміну обвинувачення не лише з прокурором вищого рівня, а і з судом (с. 271).

Четвертий розділ «Особливості реалізації розсуду слідчого та дізнавача» присвячений дослідженню сутності та практики реалізації розсуду слідчим та дізнавачем у ході розслідування кримінальних правопорушень.

На с. 288 дисертаційної роботи автор досліджує таку категорію, як «оптимальний» розсуд слідчого (тобто розсуд без урахування суб'єктивних факторів, які притаманні самому суб'єкту правозастосування), в результаті чого ним було зроблено висновок, що такого розсуду не існує. Це пояснюється в першу чергу неможливістю не враховувати суб'єктивні чинники в процесі застосування розсуду. Дисертант стверджує, що розсуд може реалізуватися тільки людьми, які в кримінальному процесі обіймають певні посади та відповідно до них виконують певні повноваження. Але в будь-якому випадку рішення приймається людиною, а тому ігнорувати суб'єктивні фактори

розсуду буде неправильно. Автор констатує складність оцінки суб'єктивних факторів та сили їх впливу на прийняте уповноваженою особою рішення, проте складність такого аналізу не є підставою для ігнорування відповідних факторів.

На с. 293 дисертантом було зроблено висновок, що процесуальна самотійність та розсуд – поняття нетотожні, однак досить легко помітити вплив одного поняття на інше. З аналізу сутності процесуальної самотійності слідчого та дізнавача було зроблено висновок, що розсуд розглядається як один із способів реалізації процесуальної самотійності. В цілому процесуальна самотійність є елементом процесуального статусу слідчого або дізнавача, що дозволяє йому приймати юридично значущі рішення та визначати хід усього досудового розслідування (в межах, встановлених кримінальним процесуальним законодавством). Таким чином, процесуальна самотійність передбачає цілий комплекс повноважень, а не лише конкретне повноваження. Розсуд, у свою чергу, передбачає можливість прийняття конкретного процесуального рішення (або вчинення конкретної процесуальної дії) в конкретній правовій ситуації, встановлюючи при цьому альтернативи. Дисертант зробив висновок, що процесуальна самотійність є поняттям ширшим, ніж розсуд слідчого. Процесуальна самотійність передбачає можливість визначити сукупність процесуальних дій, які, на думку слідчого або дізнавача, дозволять досягнути кінцевої мети розслідування. Розсуд, у свою чергу, стосується способу та методу проведення конкретної процесуальної дії. Тобто розсуд можна розглядати як механізм реалізації процесуальної самотійності слідчого та дізнавача, який стосується способу реалізації відповідних повноважень.

У підрозділі 4.2 дисертант запропонував удосконалити понятійний апарат кримінального процесу шляхом уточнення процедури початку досудового розслідування. На с. 315 автор пропонує внести зміни до ст. 3 КПК України та доповнити її таким положенням: «7¹) заяви та повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення – усне чи письмове звернення заявника

або потерпілого до органу досудового розслідування чи прокуратури, або рапорт уповноваженого правоохоронного органу, зі змісту якого можна зробити попередній висновок про наявність події кримінального правопорушення». В даному випадку було зроблено уточнення, що заява та повідомлення можуть бути подані до органу досудового розслідування або до прокуратури. Цей перелік обґрунтовується тим, що тільки слідчі, дізнавачі та прокурори уповноважені розпочинати досудове розслідування, а тому саме в органи досудового розслідування та прокуратури відповідні заяви та повідомлення мають подаватися. Крім того, пропонується як окрему характеристику таких заяв та повідомлень визначити «можливість зробити попередній висновок про наявність події кримінального правопорушення». Очевидно, що таке формулювання є оціночним, проте встановити будь-які чіткі критерії в даному випадку неможливо. Проте кримінальне процесуальне законодавство не надає жодних дієвих способів перевірити обґрунтованість заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення за 24 години з моменту їх подання (крім проведення окремих процесуальних дій, перелік яких є досить обмеженим). Тому відповідні висновки мають робитися лише на підставі аналізу змісту заяви чи повідомлення. Такої інформації може бути замало, і в подальшому може бути встановлена відсутність події або складу кримінального правопорушення. Головним у даному випадку має бути те, що на момент реєстрації заяви уповноважена особа мала достатньо підстав для такого «попереднього» висновку, який дозволяє прийняти рішення про початок досудового розслідування.

П'ятий розділ «Реалізація розсуду іншими уповноваженими суб'єктами кримінального процесу» присвячено аналізу реалізації розсуду суб'єктами, які сприяють здійсненню кримінального провадження: керівником органу дізнання, керівником органу досудового розслідування, співробітниками оперативних підрозділів та представниками персоналу органу пробації.

На с. 364 дисертаційного дослідження автор констатує подібність процесуальних статусів керівника органу дізнання та органу досудового розслідування, однак вказує і на певні відмінності. По-перше, керівник органу дізнання може лише призначати дізнавача, але не може призначати групу дізнавачів для проведення досудового розслідування. Дисертант пояснює це прогнозованою легкістю дізнання у порівнянні з досудовим слідством. Взагалі така форма досудового розслідування, як дізнання, була введена законодавцем саме задля спрощення кримінального провадження. Якщо ж розслідування кримінального проступку потребуватиме групу дізнавачів, то це може бути взагалі підставою для перекваліфікації кримінального правопорушення та продовження його як досудового слідства. По-друге, керівник органу дізнання не має права погоджувати проведення слідчих (розшукових) дій. У даному випадку законодавець підкреслює, що процесуальні дії, які проводяться за дозволом керівника органу досудового розслідування (наприклад, виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації), потребують підвищеного контролю саме з боку керівника органу досудового розслідування, а не дізнання. По-третє, керівник органу дізнання не може самостійно проводити дізнання як дізнавач. Таким чином, можна зробити висновок, що керівник органу дізнання в кримінальному процесі виконує виключно функцію відомчого контролю і самостійно розслідування проводити не може.

У роботі містяться й інші положення, які заслуговують на увагу, але навести їх у відгуку на дисертацію не є можливим у зв'язку з його традиційно обмеженим змістом.

Текст дисертації О. О. Торбаса написаний науковою мовою. Дисертант показав свої здібності до наукового пошуку, вміння коректно вести дискусію та аргументувати власну точку зору.

Дисертація оформлена відповідно до встановлених вимог, основні її положення достатньо повно відображені в авторефераті та наукових публікаціях.

Усі завдання, які ставив перед собою дисертант для досягнення мети, є вирішеними.

Загалом позитивно оцінюючи представлену до захисту роботу, підходи та висновки, які зроблені автором за результатами дисертаційного дослідження, треба зазначити, що, як і кожна робота такого масштабу, вона охоплює певне коло дискусійних питань, які не можуть залишатися поза їх критичним аналізом.

1. Увагу хочеться звернути на об'єкт дослідження (с. 8). Зокрема, як об'єкт дослідження в дисертації вказані «правовідносини, що виникають при реалізації розсуду в кримінальному процесі України». Втім, на погляд опонента, безпосередньо розсуд як мислєдіяльність не є підставою для виникнення правовідносин. Скоріше, розсуд використовується під час здійснення правозастосовної діяльності як однієї із форм реалізації права, на підставі розсуду правозастосувач робить висновок про застосування тієї чи іншої норми права. Отже, виходячи з цього, можна визначити об'єкт дослідження. Такий підхід буде корелювати з позицією дисертанта стосовно того, що здійснення розсуду притаманне владним суб'єктам кримінального провадження.

2. Розділ 1 дисертації має назву «Розсуд як інститут кримінального процесу» (с. 2, 19). Загальновідомо, що інститут права являє собою групу пов'язаних між собою предметно-функціональними зв'язками норм, які регулюють конкретний вид суспільних відносин і набувають у силу цього відносну стійкість і самостійність функціонування. Кримінальне процесуальне право, як галузь права, складається з сукупності міжгалузевих та галузевих інститутів, які у межах групи однорідних суспільних відносин забезпечують відносно закінчене правове регулювання.

В дисертації автор не зупиняється на такому важливому, засадничому питанні, яке б пояснило підхід стосовно інституціоналізації розсуду у кримінальному процесі. Тому під час захисту дисертації бажано зупинитися на цьому питанні та пояснити авторську позицію.

3. Як підсумок проведеного дослідження, аналізу наведених точок зору вчених, які вивчали правовий феномен розсуду в праві, О. О. Торбас сформулював узагальнене визначення поняття. Зокрема, «розсуд у кримінальному процесі – це можливість реалізації повноважень, яка полягає в прийнятті за допомогою інтелектуально-вольового механізму одного обов’язкового для виконання юридично значущого законного рішення з декількох запропонованих кримінальним процесуальним законодавством альтернатив відповідно до обставин конкретного кримінального провадження з урахуванням засад кримінального провадження, професійного досвіду правозастосувача, судової та слідчої практики, моральних та етичних характеристик суб’єкта правозастосування задля найкращого забезпечення приватних та публічних інтересів у кримінальному провадженні» (с. 55, 382).

Можна зрозуміти, що розгляд розсуду як повноваження є ключовим концептом роботи, головним змістовним підходом автора. По тексту дисертації автор неодноразово підкреслює: «розсуд у кримінальному процесі як повноваження притаманний лише уповноваженим суб’єктам: слідчому судді, суду, слідчому, прокурору та ін., тобто тим суб’єктам, які реалізують владні повноваження в кримінальному провадженні» (с. 41–42); «розсуд у кримінальному процесі – це виключно повноваження» (с. 67); «розсуд у кримінальному процесі – це сукупність певних повноважень владних суб’єктів кримінального процесу» (с. 80); «розсуд у кримінальному процесі визначається як повноваження» (с. 114); «Розсуд у кримінальному процесі має розумітися як повноваження у прийнятті юридично значущого рішення з декількох альтернатив, які були запропоновані законодавцем» (с. 122).

При формулюванні ознак розсуду дисертант вказує, що розсуд у кримінальному провадженні має інтелектуально-вольовий *характер* (с. 55).

Тобто автор дотримується формально-юридичного підходу, який свого часу обґрунтували А. Барак, О. І. Рарог, Ю. В. Грачова, К. І. Комісаров та інші.

Розуміючи, що в поглядах на розсуд існує певна поляризація думок вчених та правозастосувачів, хочеться все ж зазначити, що такий підхід до

розуміння розсуду є спірним. Уявляється, що розсуд є інтелектуально-вольовою миследіяльністю, яка іманентна правозастосуванню. Він є чинником, що забезпечує процес правозастосування. Відомо, що процес правозастосування є алгоритмізованою діяльністю. Етапами застосування норми права є встановлення юридичної основи, знаходження норми, що підлягає застосуванню; усвідомлення її смислу (тлумачення); співвіднесення з фактичною основою (фактичними обставинами) (причому цей процес є білатеральним, тобто двостороннім, взаємообумовлюючим); обрання на підставі розсуду єдиного варіанта; формування внутрішнього переконання стосовно законності обраного варіанта, ухвалення рішення; обґрунтування його у відповідному рішенні.

Словник сучасної української мови так визначає слово «розсуд» – це міркування, роздум, розум. Це ще раз підкреслює його миследіяльнісну сутність, яка відбувається в межах правозастосовних повноважень.

Такий підхід впливає й на ознаки розсуду. Зокрема дискусійним уявляється твердження про те, що «розсуд у кримінальному провадженні має бути законним» (с. 55). Скоріше, законним повинен бути результат миследіяльності, який на підставі розсуду та внутрішнього переконання, яке сформувалося під час інтелектуально-вольової діяльності, знайшло своє відображення в обґрунтуванні рішення. Навіть сам автор роботи постійно зазначає, що «розсуд у кримінальному процесі визначається як повноваження, яке полягає в прийнятті за допомогою *інтелектуально-вольового механізму* одного обов'язкового для виконання юридично значущого законного рішення» (с. 114). Тобто сам по собі «інтелектуально-вольовий механізм» не можна поставити в рамки закону.

До того ж складно провести розмежування між такими запропонованими характеристиками розсуду, як «розсуд має бути законним» та «розсуд має відповідати вимогам кримінального процесуального законодавства» (с. 55, 382). Уявляється, що мова має йти про те, що *варіант вибору повинен знаходитися в межах нормативного регулювання, детермінуватися*

обставинами кримінального провадження та кримінальним процесуальним законом.

4. На с. 102 та далі, досліджуючи детермінанти розсуду, автор вважає, що всі детермінанти розсуду діляться на суб'єктивні та об'єктивні. До суб'єктивних детермінантів належать лише ті фактори, які пов'язані виключно з особою правозастосувача та вказують на його особистісний вплив при прийнятті певного юридично значущого рішення. Це особисті якості правозастосувача, досвід. Відповідно об'єктивні детермінанти розсуду стосуються всіх інших факторів, які існують окремо від суб'єкта правозастосування: нормативно-правових актів, принципів права, правозастосовної практики тощо. На думку опонента, фактичні обставини справи також повинні належати до об'єктивних детермінантів розсуду, оскільки безпосередньо обумовлюють розсуд. Також як детермінанти суб'єктивного розсуду, окрім особистих якостей правозастосувача та досвіду, можна назвати правосвідомість.

5. Варто вказати на деякі моменти, які можна характеризувати як певні логічні неузгодження. Наприклад, на с. 40 здобувач робить висновок про обґрунтованість точки зору, «відповідно до якої розсудом у праві наділені лише уповноважені на те суб'єкти, а інші учасники правовідносин застосовують розсуд лише як метод прийняття власних рішень щодо обсягу прав, який ними буде використаний у відповідних правовідносинах».

Далі за текстом автор роботи зазначає, що «потрібно ще раз повторити, що розсуд у першу чергу пов'язаний саме з **повноваженнями**. Як уже було зазначено, в даному випадку розгляд має досліджуватися не як спосіб прийняття рішень, а як можливість прийняття юридично значущих для інших учасників правовідносин рішень». Отже, виникає питання про співвідношення таких понять, як «метод», «спосіб», «можливість». Бо з наведеного тексту випливає, що для учасників кримінального провадження, які не наділені владними повноваженнями, розсуд є методом прийняття рішень. Для владних суб'єктів розсуд не може бути ані методом, ані способом прийняття рішень, це

лише можливість. Втім, у деяких випадках необхідність прийняття рішення на підставі розсуду – це не можливість, а обов'язок владних суб'єктів.

При класифікації розсуду за суб'єктами на с. 70–71 вказується, що одним із видів розсуду є розсуд суб'єктів, які сприяють здійсненню кримінального провадження, зокрема оперативні підрозділи. Розсуд притаманний особам, які здійснюють мислєдіяльність, а тому недоцільним уявляється відносити оперативний підрозділ до таких суб'єктів.

Також слід не погодитися з думкою про те, що «інші суб'єкти владних повноважень у кримінальному процесі не наділені розсудом» (с. 70–71), навіть враховуючи ремарку автора про те, що вони не наділені розсудом у тому розумінні, яке використовується в дослідженні. Безумовно, розсудом наділені всі особи, які здатні думати, інакше їх поведінка була б «безрозсудною». При цьому проблема логічного характеру була б усунена, якщо б дисертант застосовував у роботі словосполучення «правозастосовний розсуд», завдяки якому можна було б автоматично звузити предмет без зайвих пояснень.

Слід, проте, зазначити, що висловлені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації, не знижують її високого наукового рівня, подекуди носять дискусійний характер, породжені відсутністю глибоких теоретичних напрацювань із розглядуваних автором питань, новелізацією кримінального процесуального законодавства, відсутністю сталих підходів до проблем, що були предметом дисертаційного дослідження.

Усе викладене вище дає підстави для такого узагальненого висновку:

1. Дисертаційне дослідження Олександра Олександровича Торбаса «Розсуд у кримінальному процесі України» відповідає науковій спеціальності 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Воно є цілісним і завершеним дослідженням актуальної для правничої науки проблеми, може стати підґрунтям для

подальших глибоких наукових розвідок, є важливим для правотворчої і правозастосовної практики. Дослідження дало можливість одержати нові науково обґрунтовані результати, які у своїй сукупності дають підставу кваліфікувати дисертаційне дослідження О. О. Торбаса як вагомий внесок у розвиток вітчизняної науки кримінального процесу. Дисертація відповідає пп. 9, 10 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (із змінами, внесеними постановами Кабінету Міністрів України від 19 серпня 2015 р. № 65, від 30 грудня 2015 р. № 1159, від 27 липня 2016 р. № 567), а її автор – Торбас Олександр Олександрович – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність.

ОФІЦІЙНИЙ ОПОНЕНТ

**Завідувач кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної
академії правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки**

О. В. Капліна

**Вчений секретар
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
кандидат юридичних наук, доцент**

Л. В. Лейба

23 квітня 2021 р.